

Agnieszka LABUS
Politechnika Śląska
Wydział Architektury

ODNOWA I ROZWÓJ MIEJSKI W KONTEKŚCIE STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA – DZIAŁANIA W MIKRO- I MAKROSKALI

Streszczenie. Niniejszy artykuł przedstawia zagadnienia odnowy miast w kontekście współczesnych procesów demograficznych. Autorka pragnie zwrócić uwagę jak zagadnienia społeczne wpływają na kształtowanie przestrzeni miejskich. Proces starzenia się społeczeństwa wiąże się z określonymi potrzebami osób starszych, które należałoby uwzględnić w projektowaniu i planowaniu przestrzennym. Na przykładzie wybranych projektów europejskich autorka formułuje wnioski i wytyczne dla projektowania i planowania miejskich przestrzeni, uwzględniające potrzeby osób starszych.

URBAN RENEWAL AND DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF AGEING SOCIETY – MACRO AND MICRO LEVELS ACTIVITIES

Summary. This article presents the problem of urban renewal in the context of contemporary demographic processes. The author wishes to point out how social issues influence the shaping of urban spaces. The process of aging is associated with the identified needs of older people who should be included in the design and spatial planning. For example, some European projects the author draws conclusions and guidelines for the design and planning of urban spaces and the needs of older people.

1. Wstęp

W procesach i zdarzeniach, które zachodzą we współczesnym świecie najistotniejszym źródłem niepewności w działaniu jest otoczenie, które przez wiele środowisk traktowane jest jako zagrożenie dla funkcjonowania i rozwoju takich organizmów, jak miasto.

Zagrożenia i niepewności są formułowane poprzez liczne procesy i zjawiska zachodzące w naszym otoczeniu, spośród zjawisk społecznych, źródłem niepewności są zmiany demograficzne.

Inspiracją do podjęcia tego tematu jest nieuchronny proces starzenia się społeczeństw, który dotyka szczególnie kraje rozwijające się, w tym Polskę. Temat starzenia się społeczeństw poruszany jest przez specjalistów wielu dziedzin: socjologów, psychologów, ekonomistów, architektów, powinien zainteresować także urbanistów i planistów przestrzennych. Autorka pragnie zwrócić uwagę na ważność podjętego tematu i jego wpływ na przestrzeń nas otaczającą oraz wykorzystanie w sposób pozytywny do regeneracji upadających i podupadłych miast i ich zespołów.

Projekt badań dotyczy współczesnych procesów demograficznych, które traktuje jako ogromny i niewykorzystany potencjał dla odnowy miast i nowy kierunek w procesie planowania przestrzennego rozwoju obszarów miejskich. Badania zasadniczo ograniczają się do problematyki przestrzennej w skali architektoniczno-urbanistycznej (mikroskala) oraz skali regionalnej, strategicznej (makroskala).

Wstępne rozpoznanie dało negatywne wyniki, co do istnienia materiału dotyczącego podobnej problematyki. Brak jest spektakularnych rozwiązań i opracowań tej tematyki, potwierdza to stwierdzenie zawarte w publikacji Polskiej Akademii Nauk *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania* wydana w 2008 r. „prof. Kleiber (...) zwrócił uwagę, że jednym ze słabości w pracy naukowej Akademii jest brak opracowania dotyczącego starzejącego się społeczeństwa polskiego. Potrzeba było tych 48 lat aby uznać, że sprawa jest na tyle istotna, aby zajęła się nią Polska Akademia Nauk”.

2. Starzenie się społeczeństw europejskich¹ a przestrzeń fizyczna²

Ludzie starzy to zbiorowość zróżnicowana, stąd ich potrzeby są odmienne w różnych środowiskach. W *Raporcie 2007-2008 Rządowej Rady Ludnościowej- sytuacja demograficzna Polski*, „sposób zaspokajania potrzeb wymaga wykształcenia kadr profesjonalnie przygotowanych do realizacji potrzeb w zakresie jakości świadczonych usług. Niezbędna jest także odpowiednio rozwinięta infrastruktura i jej lokalizacja”. Natomiast opinia

¹ Poprzez starzenie się autorka rozumie ograniczenia funkcji zdrowotnych, większy stopień niepełnosprawności i określone oczekiwania w stosunku do przestrzeni fizycznej, które wynikają z biologii człowieka.

² Przestrzeń fizyczna rozumiana jest jako bezpośrednie otoczenie domu, dzielnica, miasto, rejon, kraj.

EKES³ dotycząca uwzględnienia potrzeb osób starszych (wrzesień 2008) przytacza zalecenia i poszczególne obszary działań, tj.: usługi, mieszkania, opieka zdrowotna, kwestie związane z końcem życia, udział w życiu społecznym, edukacja, osoby starsze jako konsumenci oraz dostęp do technologii informacyjno-komunikacyjnych. Wszystkie wymienione kwestie mają swoje odzwierciedlenie w fizycznej przestrzeni projektowanej dla wszystkich jej użytkowników, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób starszych. Taka przestrzeń fizyczna powinna charakteryzować się (Sassi & Molteni, 2008):

Odpowiednim kontekstem miejsca:

● Dostępność różnych części miasta – łatwo dostępne za pośrednictwem transportu publicznego oraz zapewnienie bezpiecznych stref pieszych.

● Dostępność przestrzeni publicznych i brak barier architektonicznych – obecność większej liczby przejść dla pieszych.

● Rewitalizacja przestrzeni publicznej, budynków, dróg – branie pod uwagę potrzeb osób o ograniczonej sprawności ruchowej (chodniki, ukształtowanie terenu, podjazdy, posadzki, poręcze, przejścia dla pieszych, znaki dla niedowidzących itp.).

Łącznością

● Promocja mobilności i wypoczynku poprzez gęstą sieć i jakość tras pieszych. Bezpieczne i atrakcyjne trasy piesze (ławki, woda, cień), nadające się do odpoczynku lub spotkania.

Intensywnością:

● Pożądane natężenie przestrzeni publicznych zależy od różnorodności funkcji oraz lokalizacji w kontekście miejskim.

● Stopień intensywności korzystania z przestrzeni publicznych może być wspierany w zależności od jego właściwości (kontekst, typ itp.).

Jakość przestrzeni.

Miejsca zachęcające do spotkań wszystkich ludzi, w każdym wieku.

Przyjazna przestrzeń prezentująca wysokie warunki bezpieczeństwa.

Elastycznością:

● Przestrzenie publiczne i ich wyposażenie powinny umożliwiać realizację wydarzeń okresowych (rynek, koncert, show).

³ Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny- zapewnia fachowe doradztwo na rzecz większych instytucji UE takich jak Komisja Europejska, Rada UE, Parlament Europejski.

Bezpieczeństwem:

Postrzeżenie poczucia bezpieczeństwa zależy w tej dziedzinie od warunków strukturalnych (samochody, rowery, ciemne i wąskie uliczki, ukryte zakątki, niebezpieczne przejścia dla pieszych).

Postrzeżenie liczby przestępstw (wideo, nadzór, patrole – celem obserwacji i eliminacji zagrożeń).

Komfortem użytkowania:

Odpowiednie wyposażenie przestrzeni publicznych pozwala na bezpieczne korzystanie z niej.

Wystarczająca liczba i jakość ławek, ekspozycja – zmiany pogody (słońce, deszcz, wiatr).

Organizacja przestrzeni publicznych powinna mieć na względzie wpływ zanieczyszczeń środowiska (hałas, jakość powietrza).

Istotny jest fakt dostępności wody pitnej i toalet publicznych (odpowiednie oznakowanie i łatwe, czytelne dojście).

Proces starzenia się społeczeństwa oddziałuje na przestrzeń miejską, czego konsekwencją są zmiany struktury przestrzeni miejskiej. Mogą one polegać nie tylko na **rozbudowie struktury** w wyniku jej powiększania o coraz to nowe lokalizacje (zapotrzebowanie na nowe usługi), ale i na porzucaniu przez ludzi i firmy określonych lokalizacji, co czyni istniejącą strukturę przestrzenną dysfunkcjonalną i wywołuje potrzebę jej zmiany – **restrukturyzacji, odnowy**. W nawiązaniu do rozpatrywanej kwestii mieszkaniowej dla ludzi starszych ważna jest potrzeba odpowiedniego przystosowania mieszkań do potrzeb starszej części mieszkańców. Dominują dwa nurty:

Budowa nowych osiedli lub innych form zamieszkania dla osób starszych.

Rewitalizacja istniejących obiektów mieszkalnych na potrzeby osób starszych.

Przekształcenia przestrzeni miejskiej i regionalnej (mikro- i makroskala)

Państwa europejskie zauważają znaczenie procesu starzenia się społeczeństwa i jego oddziaływanie na różne sfery życia (ekonomia, gospodarka, medycyna, architektura itp.) i starają się reagować na nadchodzące zmiany, formułując różnego rodzaju programy, strategie, projekty badawcze, które mają na celu poruszenie tematyki odnowy miast, w których będziemy się starzeć.

Ogólnosiwiatowy projekt *Age-Friendly Cities⁴* (*Miasta przyjazne wiekowi*) staje się podstawą do rozważań na temat tego jak powinno wyglądać środowisko naszego życia w czasach postępującego procesu starzenia się społeczeństw.

Przestrzeń uwzględniająca potrzeby osób starszych powinna być kształtowana z uwzględnieniem:

- poprawy jakości życia ludzi (kwestie w mikroskali),
- zachowaniem konkurencyjności miast i ich zespołów (kwestie w makroskali).

Warto zwrócić uwagę, że ujęcie problemu w mikroskali jest niewystarczające - **potrzeba szerszego myślenia** – odpowiadającego aktualnym problemom rozwoju lokalnego i regionalnego, dla którego charakterystyczne są zagadnienia konkurencyjności między miastami (wyspecjalizowane usługi) i ich zespołami oraz jej wzmacnianie (makroskala). Pojawiają się dwie tendencje w rozwoju miast i regionów (*Glasson J., & Marshall T. (2007)*):

1. Przewaga biznesu nad polityką.
2. Szersze spojrzenie na rozwój lokalny i regionalny.

W kontekście procesów globalizacji pojecie tak zwanej **srebrnej gospodarki** („silver economy”) może tworzyć pozytywne przesłanki dla odnowy miast i podnoszenia konkurencyjności regionów. Jak wynika z najnowszego raportu Komisji Europejskiej dotyczącego spójności gospodarczej i społecznej (*Report on Economic and Social Cohesion*), starzenie się populacji wciąż jest zbyt często postrzegane jako ciężar dla społeczeństw. **Srebrna gospodarka to system ekonomiczny ukierunkowany na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniający ich potrzeby.** Kiedy zaczyna brakować młodych pracowników, pracodawcy starają się zachęcić do pozostania aktywnymi zawodowo osoby w wieku przedemerytalnym. Starzenie się społeczeństwa w kontekście rozwoju miast i ich zespołów może stać się szansą i wyzwaniem, polegającym na wykorzystaniu „srebrnej gospodarki”, która może pomóc w wyznaczaniu nowych celów dla regionalnych gospodarek i znalezieniu nowych okazji dla rozwoju rynków, a tym samym wykreowaniu **nowych przestrzeni pod nowe usługi, działalności** itp. Związane jest to z potrzebą rozbudowy infrastruktury, co z kolei wywiera wpływ na wybory lokalizacyjne, jakie dokonują zarówno osoby prywatne, jak i firmy. W konsekwencji następują zmiany istniejącej struktury przestrzennej miasta.

⁴ Program ten powstał w ramach WHO - Światowej Organizacji Zdrowia (ang. *World Health Organization*) – jedna z organizacji działających w ramach ONZ, uczestniczyły w nim 33 miasta na świecie. Był to projekt innowacyjny, ponieważ podejmował tematykę starzenia się społeczeństwa i zwracał uwagę na myślenie o środowisku, w którym będziemy się starzeć.

Projekty w mikroskali

Analizowane projekty dotyczą głównie projektów badawczych, finansowanych przez Unię Europejską w ujęciu lokalnym. Dotyczą analizy rozwiązań przestrzennych w ujęciach architektonicznym i urbanistycznym. Związane są z planowaniem i projektowaniem przestrzeni miejskich, uwzględniających aspekt starzenia się społeczeństw w wybranych państwach europejskich. Dotyczą one mobilności w starzejącym się społeczeństwie, rozwiązań architektonicznych i infrastrukturalnych, a przede wszystkim uzyskania jakości życia w środowisku zbudowanym, narażonym na postępujący proces starzenia się społeczeństw. Są to m.in.: **Urbaging** – planowanie i projektowanie przestrzeni miejskiej dla starzejącego się społeczeństwa (*Szwajcaria*), 2008, **ANEAS** – europejski projekt o mobilności w starzejącym się społeczeństwie (*Niemcy, Austria, Polska, Hiszpania, Dania*), 2009, **ageing and design** – opracowywanie technologii usprawniających życie osób starszych w przestrzeni (*Szwecja*), 2007 oraz **Q-Ageing** – rozwiązania architektoniczne i infrastrukturalne dostosowane dla osób starszych, narzędzia i rozwiązania w celu przyspieszenia rozwoju zrównoważonego, konkurencyjnego i innowacyjnego społeczeństwa (*Słowenia, Polska, Włochy, Niemcy*, do 2012 r.).

Projekty w makroskali

Celem projektów w makroskali - ujęcie regionalne (programy, strategie), jest pokazanie szerszego spojrzenia na problem starzenia się społeczeństw, z zaznaczeniem, że postrzeganie zmian, jakie powinny się dokonać w przestrzeni pod wpływem tego procesu w mikroskali (skala lokalna) jest niewystarczające. Ważne jest myślenie strategiczne, które pozwala na dostarczenie polityk z nowego spojrzenia na konsekwencje starzenia się społeczeństwa, w celu osiągnięcia zrównoważonego rozwoju i podniesienia jakości życia oraz wykorzystania pojęcia „srebrnej gospodarki” do uzyskania konkurencyjności między miastami i ich zespołami.

Istotnym przykładem do badań jest **Age Proofing Toolkit**⁵, czyli zestaw narzędzi służący uwzględnianiu zagadnień związanych z wiekiem społeczeństwa, który polega na formułowaniu kontrolnej listy pytań pomocniczych przy opracowywaniu strategii działania, uwzględniając aspekt przestrzenny.⁶

⁵ Strategie regionalne a starzenie się społeczeństwa, *UE Komitet Regionów*, 2006.

⁶ Elementy zestawu zostały przygotowane z myślą o różnych systemach administracyjnych obecnie funkcjonujących w państwach członkowskich.

3. Wnioski i wytyczne

Proces starzenia się społeczeństwa może być postrzegany jako zagrożenie tylko wtedy, gdy nie zareagujemy na nadchodzące zmiany, pozostaniemy bierni wobec nadchodzących zmian struktury demograficznej. Przyszłość miast i ich rozwoju w kontekście procesu starzenia się społeczeństwa ma szansę na odrodzenie i wykorzystanie tego procesu do odnowy miast i ich zespołów.

W Polsce nie ma obecnie żadnego ośrodka rządowego i naukowego, który kompleksowo zajmowałby się procesem starzenia się społeczeństwa. Jedynie Polskie Towarzystwo Gerontologiczne koncentruje się na aspektach zdrowotnych starzejących się ludzi (Komitet Prognoz "Polska 2000 Plus" przy Prezydium PAN, 2008).

W kwestii przestrzeni bardzo istotne jest rozmieszczenie przestrzenne tego zjawiska. Problem starzenia się społeczeństwa powinien być w naszym kraju problemem o strategicznym znaczeniu. Stąd w centrum naszej uwagi znajduje się planowanie strategiczne, rozumiane jako specyficzny sposób podejścia do rozwiązywania problemów społeczności terytorialnych, a tak-że kwestie jego zastosowania w konkretnych warunkach kapitalistycznej gospodarki i demokratycznego systemu, w aspekcie demograficznych trendów i miejskiego rozwoju, które w coraz większym stopniu będą wpływać na przestrzenny rozwój Europy (po.: ESDP 1997).

Odnowa miast, z perspektywy procesu starzenia się społeczeństwa, ma ścisły związek z innymi współczesnymi procesami zachodzącymi we współczesnym świecie, m.in. ekonomicznymi, kulturalnymi, społecznymi itp. (OECD, 2003).

Planiści przestrzenni stają wobec świadomości, że następna generacja osób starszych będzie znacząco różnić się od dzisiejszej oraz ich styl życia również będzie zróżnicowany. Projektowanie domów opieki, tworzenie „złotych gett”, czyli zamkniętych osiedli, inkluzyjnych przestrzeni urbanistycznych staje się coraz bardziej anachroniczne. Nie należy tworzyć „lukusowych parków geriatrycznych”, które dodatkowo odetną ludzi starszych od życia miejskiego, ze szkodą dla wszystkich. Przestrzeń urbanistyczna powinna być kształtowana z myślą o ludziach starszych, ale powinna także mieć pozytywny wpływ na wszystkich mieszkańców. Powinna być odczuwana jako przestrzeń bezpieczna i umożliwiająca łatwą orientację przestrzenną.

Zarządzanie miastami jest działaniem, które powinno w większym stopniu brać pod uwagę aspekt starzejącego się społeczeństwa. Należy mieć na względzie to, że budowa nowych

domów jest bardziej kosztownym rozwiązaniem niż zaadaptowanie starych do potrzeb osób starszych. Starsi ludzie niechętnie zmieniają swoje przyzwyczajenia i otoczenie. Przestrzeń powinna być wielofunkcyjna i atrakcyjna dla użytkowników, dająca szanse dla funkcjonowania społeczeństwa zróżnicowanego. W planowaniu przestrzennym należy brać pod uwagę relacje społeczne w odniesieniu do relacji przestrzennych: miasto – wieś, obszary centralne – obszary peryferyjne metropolii (atrakcyjność miejscowości na obrzeżach miejskich metropolii).

4. Zakończenie

Podsumowując, ważnym aspektem w rozważaniach jest zwrócenie uwagi na fakt, że zajmując się starzejącym się społeczeństwem myślimy o przyszłości. Zadajemy sobie pytania, jak będą wyglądały miasta i regiony w 2050 r.? Czy coś się zmieni, czy pozostanie bez zmian? Ważne jest to, że przyszłość jest konstruowana już dzisiaj. Podejmowane są decyzje dotyczące wielu ważnych dziedzin, począwszy od zagospodarowania przestrzennego kraju, infrastruktury, aż po wybór różnego rodzaju specjalizacji w produkcji czy usługach. Te decyzje w przyszłości będą miały dalekosiężne konsekwencje przestrzenne. Decydując o przyszłości należy podejmować kierunki przyszłego rozwoju, określić potencjalne czy rzeczywiste zagrożenia, które są związane z przyszłością. Przy konstruowaniu takiego przyszłościowego programu czy strategii należy mieć na względzie to, iż zawsze mogą pojawić się czynniki czy zjawiska, które mogą przekreślić całą wizję.

Wiele danych, które jesteśmy w stanie zgromadzić na temat wpływu starzejącego się społeczeństwa na przestrzeń miejską nie oznacza, że konkretnie określimy jego kształt w poszczególnych miastach czy regionach, niemniej istnieją przesłanki pozwalające na kreślenie możliwych i pożądanых trajektorii rozwoju (Kleer, 2009).

Przedstawione powyżej zagadnienia nie wyczerpują w pełni tematu, lecz stanowią jedynie jego wybrane wątki. Autorka ogranicza się do zarysowania pewnych ogólnych prawidłowości.

Złożoność problemu, wynikająca z interdyscyplinarnego podejścia do rozwiązywanego problemu badawczego, wymaga kontynuacji badań, w celu poprawnej interpretacji wyników. Będzie to przedmiotem dalszych badań autorki.

Bibliografia

1. Klier J. (2009): Rola nauki w myśleniu o przyszłości - Stąd do przyszłości. *Academia* (4).
2. Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN (2008). *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*. Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN.
3. OECD. (2003): *Ageing, Housing and Urban Development*. OECD.
4. Sassi E., & Molteni E. (2008): *Design od Public Space in the City of the Elderly*. Szwajcaria.
5. Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dzięgielewska M. (2006): *Podstawy Gerontologii Społecznej*. Warszawa.